

Кротенко Л. Б.
НПУ імені М. П. Драгоманова

ТЕКСТ ЯК ЛІНГВІСТИЧНА ДИСКУРСОЛОГІЧНА ОДИНИЦЯ

Тема статті присвячена питанню тексту та дискурсу із позиції соціальної теорії у сучасному розумінні. Взаємозв'язок тексту та дискурсу покликаний відобразити сучасні зміни у свідомості – антропоцентричну направленість. Автор статті окреслює особливості, характеристики тексту та дискурсу, головні аспекти ключових теорій, що слугують підвалиною для дослідження та пропонує власні висновки у вияві визначальних особливостей тексту та дискурсу, модель положення їх по відношенню один до одного та взаємодію.

Ключові слова: *текст, дискурс, теорія, модель, антропоцентризм.*

Текст, який є одним із основних об'єктів сучасних досліджень, вимагає як термінологічного визначення, так і виокремлення його рушійних ознак, що дозволять найповніше розкрити його особливості, аспекти та рівні, а також побудувати його базову модель, що буде основним завданням статті.

Наявність змін, що полягає в появі нових форм та конструкцій в мові, появі нових підходів до вивчення мовних одиниць, взаємопов'язана із застосуванням антропоцентричного підходу до нових лінгвістичних об'єктів. Мовномисленнева діяльність людини є одним з найважливіших питань сучасної науки, оскільки саме вона у середовищі постійних змін та впливів виявляє особливості які є одними з найцікавіших для науки.

В ментальності людини знаходять „системоутворююче ядро культури”, а в самій людині – її суб'єкта і носія, вбачаючи в них „відображення єдиної сутності”. Мовні структури описуються в їх кореляції з когнітивними структурами, які репрезентують у свідомості зовнішній світ і представляють собою його ментальні моделі [6, с. 140]. Текст є однією із таких структур.

Людина отримує дуже важливий статус у якості „джерела інформації”. Когнітивні підходи до тексту розробляються і літературознавцями, і лінгвістами [6, с. 141]. Текст як головна форма презентації в художній, публіцистичній та науковій літературі виявляється основною сферою відображення нових концептуальних

категорій в системі мови. Багатоаспектна поліфункціональна структура великої складності, з характерною для неї відсутністю семантичних заборон, текст повністю відповідає умовам інтелектуального контексту [6, с. 141].

Мова у творчій словесній діяльності людини виступає в особливій естетичній функції, що накладається на основні – комунікативну й когнітивну – функції мови. У цьому зв'язку можна говорити про мову як про творчість, тобто розглядати мову в її креатологічному аспекті [3]. І якщо мова трансформується у текст, то креатологічна функція починає розповсюджуватися і на нього.

Семантика тексту включає номінативний та комунікативний компоненти. У тексті перетинаються комунікативна, когнітивна (пізнавальна) та емотивна функції [5]. Комунікативна функція – спілкування, таке важливе та неоднозначне у сьогоденні.

Як зазначає Карасик В. І., спілкування людей являє собою багатофункціональну взаємодію, що включає в себе інформаційний обмін, встановлення та підтримання контакту, регулювання особистісних відносин [2, с. 4]. Кольцова Л. М. та Луніна О. А. зазначають, що текст – явище мовного характеру, зважаючи, у першу чергу, на його комунікативні можливості [3]. Тураєва З. Я. вважає, що текст – певна впорядкована множина речень, які поєднані різними типами лексичного та граматичного зв'язку, має можливість передавати певним чином організовану та направлену інформацію. Текст – структурно-семантична єдність [5]. Одиниці тексту, поєднуючись у речення та групи речень, створюють компоненти тексту, його структурні елементи. Текст будується на мовних варіантах різноманітних рівнів, в які трансформуються мовні одиниці в процесі комунікації [3].

Аналіз тексту у загальному вигляді являє собою перехід від речового простору лінійної форми тексту до абстрактного та нелінійного простору його структури. За Лотманом Ю. М., простором тексту слід вважати індивідуальну авторську модель світу в просторовому уявленні, що реалізується в художньому тексті. Простір тексту, як індивідуальна модель світу, існує як обумовлений притаманним даній культурі семіотичним простором. Отже, простір тексту – семіотичний простір, що утворюється знаками. Простір входить у інший, більш широкий семіотичний простір даної культури – семіосферу [3].

Загальний простір тексту включає в себе таку важливу „інтерпретаційну” підвалину як семантика. Л. Г. Бабенко та Ю. В. Казарін вважають, що семантичний простір тексту – ментальне утворення, у формуванні якого приймають участь сам літературний твір, що містить обумовлений інтенцією автора набір мовних знаків – слів, речень, складних синтаксичних цілих, та інтерпретація тексту читачем під час його сприйняття. На їхню думку, дослідження семантичного простору художнього тексту має обов’язково включати наступні текстові універсалиї: „людина”, „час”, „простір”. Такі три універсалиї є необхідними атрибутами семантичного простору художнього тексту, вони його організують, тобто виконують текстотворчу функцію [3].

Поняття тексту не є однозначним, оскільки вбирає в себе таке важливе поняття як дискурс, який Н. Д. Арутюнова визначає як „мову, занурену у життя” [1]. Ці поняття у сучасних вимірах є взаємопов’язаними, оскільки дискурс, як авторський продукт, породжує текст із власними відповідними характеристиками, що можуть суттєво відрізнитися від класичних канонів.

Людина у сучасному Часі створює свій власний мовний дискурсологічний Простір, який вимагає дослідження. У ньому є свої закони, правила, формації, спосіб відтворення дійсності. За кожним текстом стоїть епістемний простір автора та образ, відфільтрований отримувачем, – все це формує дискурс у тому чи іншому інформаційному полі.

Схема 1. Індивідуальна авторська модель світу

Поєднавши три підвалини ТЕКСТ – ДИСКУРС – ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР та той факт, що кожен окремий дискурс відображує свого автора, отримуємо наступну схему в якій зображено, що в знаковому просторі тексту формується певний дискурс (текст => дискурс), виробляючи разом із іншими аспектами в семіосфері індивідуальну авторську модель світу (Схема 1).

Слід навести думку Тойна А. ван Дейка, що „дискурс – комунікативна подія, що відбувається між мовцем та слухачем (спостерігачем) в процесі комунікативної дії у певному часовому, просторовому та ін. контексті. Така комунікативна дія може бути мовною, письмовою, мати вербальні та невербальні складники”. „Для кожного із нас життя є ніщо інше як клаптева ковдра з думок, слів, предметів, подій, дій та взаємодій у Дискурсах”, вважає Джеймс Пол Гі. „Дискурс – форма соціальної поведінки, яка слугує для репрезентації соціального світу (включаючи знання, людей та соціальні відношення)”, зазначають Луїза Дж. Філліпс та Маріанне В. Йоргенсон. „Дискурс є явищем проміжного порядку між мовою, спілкуванням, мовною поведінкою, із однієї сторони, та фіксованим текстом, що залишається у „сухому залишку” спілкування, із іншої”, наголошує Володимир Карасік [4, с. 3-4].

Патрік Серіо взагалі дає свій об'ємний аналіз:

„Термін дискурс отримує безліч застосувань. Він означає, зокрема:

1. еквівалент поняття „мова” в сосіорівському сенсі, тобто будь-яке конкретне висловлювання;

2. одиниця, що за розміром перевершує фразу, вислів в глобальному сенсі, те, що є предметом дослідження „граматики тексту”, яка вивчає послідовність окремих висловлювань;

3. в рамках теорій висловлювання або прагматики „дискурсом” називають вплив висловлювання на його отримувача і його внесення в „ситуацію висловлювання” (що має на увазі суб'єкта висловлення, адресата, момент і певне місце висловлення);

4. „дискурс” позначає бесіду, розглянуту як основний тип висловлювання;

5. іноді протиставляються мова та дискурс (langue / discourse) як, з одного боку, система мало диференційованих віртуальних значимостей і, з іншого, як диверсифікація на поверхневому рівні, пов'язана з різноманітністю вживання, властивих мовним одиницям.

Вирізняється, таким чином, дослідження елемента „в мові” та його дослідження „в дискурсі”;

6. термін дискурс часто вживається також для позначення системи обмежень, які накладаються на необмежену кількість висловлювань в силу певної соціальної або ідеологічної позиції. Так, коли мова йде про „феміністський дискурс” або про „адміністративний дискурс”, розглядається не окремий приватний корпус, а певний тип висловлювання, який може бути взагалі властивий феміністкам або адміністрації;

7. розмежовують висловлювання і дискурс:

висловлювання – це послідовність фраз, укладених між двома семантичними пропусками, двома зупинками в комунікації; *дискурс* – це висловлювання, що розглядається з точки зору дискурсивного механізму, який ним керує [4, с. 5].

Ольга Русакова визначає дискурс як складноструктуровану комунікативно-знакову систему, що володіє шістьма основними планами: інтенціональним (владні інтенції, стратегії, задуми), актуальним (втілення владних інтенцій в реальній діяльності, що має знаково-символічний характер), віртуальним (розпізнавання і розуміння смислів, цінностей, ідентичностей), контекстуальним (розширення смислового поля на основі соціокультурних, історичних та інших контекстів), психологічним (емоційний, енергетичний заряд, що міститься в дискурсі і надає йому сугестивну силу) і „осадовим” (збереження всіх перерахованих вище планів в суспільній свідомості та досвіді, в тому середовищі, що конструюється і матеріалізується суспільством, форми якого є відображенням культури) [4, с. 5].

Дискурс розглядається як важливий і невід’ємний агент комунікації, який виступає носієм і ретранслятором смислів, цінностей, ідей, образів, думок, інтерпретацій та інших ментальних і віртуальних утворень. Сучасне життя кидає виклики старим ідентичностям і звертається до нових дискурсів. Питання „хто ми?” сьогодні є чи не найголовнішим, центральним у дискурсивному просторі світової громадської думки [4, с. 7].

Арт-дискурс (дискурс театру, літератури, образотворчого мистецтва, архітектури, кіно-мистецтва, моди і ін.) [4, с. 8] на наш погляд, стає важливим джерелом інформації стосовно сучасної арт-реальності та відображує не стільки слова у мистецтві самі по собі, скільки мистецтво слова у сучасному семіотичному просторі. Оскільки художня дійсність є якнайяскравішим індикатором

свідомості, а отже, реалізації мови. Можливості художнього слова безмежні із точки зору кількості реалізації семантико-когнітивних зв'язків, значень як на внутрішньотекстовому, так і на більш глобальному, такому, що зачіпає міжтекстові, міжкультурні зв'язки та рівні. Сучасний арт-дискурс – свідомість автора, а свідомість, яка сприймає майже всю інформацію, що надходить, залучає у себе майже всі аспекти людського існування. Арт-дискурс – система відображення мистецтва життя, не лише мистецтва вузьконаправленого, мистецтва заради себе самого, і мова у такій ситуації стає справжнім містком між свідомістю та дійсністю.

Теорій дискурсу багато. Слід визначити рушійні аспекти тих теорій, що найповніше розкривають основу нашого дослідження. За Ван Дейком, дискурс включає в себе усі культурні явища [4]. Як об Торфінг вважає, що теорія дискурсу з'явилася у кінці 1970-х як деяка інтелектуальна відповідь на кризу інтелектуальних пошуків, на критику, структуралістської теорії мови, культури та суспільства. Головна мета теорії дискурсу – прокласти нову аналітичну перспективу у дослідженні способів конструювання соціальної, політичної та культурної ідентичності. Теорія дискурсу представлена в різних дослідницьких традиціях, дисциплінах і онтологічних концептах. Згідно Торфінгу, найбільш впливовою течією, що запропонував певну версію дискурс-теорії, є постструктуралізм. В цілому, теорія дискурсу сприяла критичному оновленню методологічного арсеналу багатьох дисциплін, включаючи теорію міжнародних відносин, теорію європейської ідентичності, публічне адміністрування, мас-медійний аналіз, культурну географію та урбаністику [4, с. 13]. Постструктуралізм був рушійним чинником у появі Постмодерністської течії, що дала ще більший поштовх для нових можливостей реалізації сучасного буття крізь призму мови, а, отже, – дискурсу.

За Якобом Торфінгом, перше покоління трактує дискурс в вузько-лінгвістичному сенсі, друге – як один із засобів владарювання, регуляції відносин субординації соціальних акторів. Третє покоління теорій дискурсу, фокусуючи увагу на сучасних соціальних та політичних практиках, носить яскраво виражений постструктуралістський характер. У дусі постструктуралізму поняття дискурсу розширюється до всеосяжної соціальної категорії. Дискурс трактується як синонім практики соціального конструювання. За основу береться формула Жака Дерріда: „Все є дискурс”.

Інтелектуальними джерелами постструктуралістського дискурс-аналізу виступають роботи Ролана Барта, Юлії Крістевої, Жака Лакана, в яких дискурс розглядається як сукупність соціальних практик, в рамках яких конструюються і відтворюються значення і смисли [4, с. 14]. Дана теорія дискурсу погоджується з твердженням про те, що правда – не властивість зовнішнього світу, а властивість мови. Немає екстра дискурсивних реалій, емпіричних фактів, методологій, наукових критеріїв, які могли б стати гарантами Правди або наукової Істини. Поняття правди завжди локально і пластично, оскільки залежить від певного дискурсивного режиму, який встановлює, що є правда, а що є брехня. Інакше кажучи, правда є продукт дискурсивного конструювання [4, с. 15].

М. Йоргенсен і Л. Філліпс починають порівняльний аналіз теорій дискурсу з розкриття базових передумов-постулатів, які виступають підставою соціально-конструкціоністського підходу до дискурсу. Виділяються такі передумови-постулати: 1) наші знання і уявлення про світ – це не пряме відображення зовнішнього світу, а результат класифікації реальності за допомогою категорій; висловлюючись мовою дискурс-аналізу, наші знання – продукт дискурсу, 2) способи розуміння і уявлення світу обумовлені історичним і культурним контекстом, „дискурс – це форма соціальної поведінки, яка служить для репрезентації соціального світу (включаючи знання, людей і соціальні відносини)”, 3) знання виникають в процесі соціальної взаємодії, де люди конструюють істини і доводять один одному, що є вірним, а що хибним [4, с. 16].

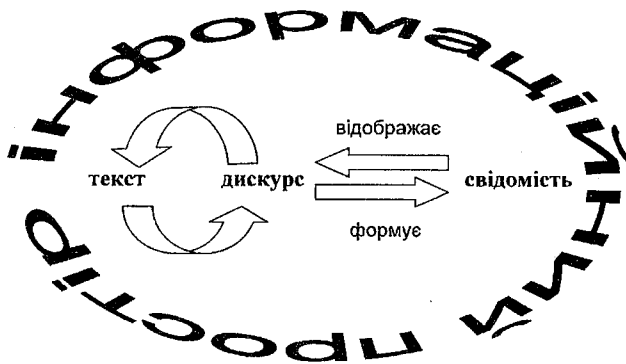
Критичний дискурс-аналіз (Мішель Пешо (Michel Pecheux), Норман Феркло (Norman Fairclough), Рут Водак (Ruth Wodak), Лілі Чоуліоракі (Lilie Chouliaraki), Тьон А. ван Дейк (Teun A. Van Dijk), Пол Чілтон (Paul Chilton), Христина Шафнер (Christina Schäffner), Гюнтер Кресс (Gunter Kress)) полягає у тому, що дискурс – перш за все семіотична система, яка складається з таких компонентів як мова і образи. Дискурс не тільки конструює світ, а й сам цим світом конструюється [4, с. 18].

Слід також навести позицію дискурсивної психології, де мова не є просто каналом, який описує психологічну реальність і досвід. Швидше навпаки, суб'єктивні психологічні реальності створюються за допомогою дискурсу. Дискурс розглядається як „будівельник” психологічної реальності, яка відбувається [4, с. 20].

Дослідження поняття *дискурс* призвело до створення власної моделі дискурсу на основі сучасних характеристик, концепцій та теорій відповідно до ролі тексту у ньому.

Схематично взаємодію (взаємовідношення) дискурсу і тексту в інформаційному просторі можна зобразити таким чином (Схема 2):

Схема 2. Взаємодія (взаємовідношення) дискурсу і тексту

Взаємозв'язок та взаємозалежність тексту та дискурсу полягає, у тому факті, що текст може породити дискурс, і, в той же час, дискурс може мати текстову реалізацію „живої” мови, що діє у різноманітних сферах людського існування. Дискурс – спосіб мовного відображення дійсності за допомогою кодів, знаків; комунікативний простір, що являє собою накопичувальний потік інформації та сильний енергетично-збагачений спосіб ментального конструювання реальності. Дискурс – текстова форма високого рівня комунікативної важливості. Дискурс – формуюча матерія, що відображає та формує свідомість. Текст, як реалізація дискурсу – мовне та графічне відображення свідомості.

Література:

1. Арутюнова Н.Д. Дискурс // Лингвистический энциклопедический словарь / [глав. ред. Н. В. Ярцева] – М. : Совет. энциклопедия, 1990. – 688 с. – С. 137.
2. Карасик В.И. Язык социального статуса / В.И. Карасик – М. : Институт языкознания АН СССР, Волгоградский педагогический институт, 1991. – 495 с.

3. Кольцова Л. М., Лунина О. А. Художественный текст в современной лингвистической парадигме : [учебно-методическое пособие для вузов] / Л. М. Кольцова, О. А. Лунина. – Воронеж, 2007. – (Федеральное агентство по образованию). – Режим доступа до кн. : window.edu.ru/window_catalog/.pdf. – Назва з титулу екрану.
4. Современные теории дискурса: мультидисциплинарный анализ (Серия «Дискурсология») – Екатеринбург: Издательский Дом «Дискурс-Пи», 2006. – 177 с. – С. 3-4.
5. Тураева З. Я. Лингвистика текста: (Текст: структура и семантика) : учеб. пособие для студентов пед. ин-тов по спец. № 2103 «Иностр. яз.» [Текст] / З. Я. Тураева – М. : Просвещение, 1986. – 127 с.
6. Щирова И. А., Гончарова Е. А. Многомерность текста: понимание и интерпретация : [учебное пособие] / И. А. Щирова, Е. А. Гончарова. – СПб. : ООО «Книжный Дом», 2007. – 472 с.

Кротенко Л. Б. Текст как лингвистическая дискурсивная единица. Тема статьи посвящена вопросу текста и дискурса с позиции социальной теории в современном понимании. Взаимосвязь текста и дискурса призвана отразить современные изменения в сознании - антропоцентрическую направленность. Автор статьи определяет особенности, характеристики текста и дискурса, основные аспекты ключевых теорий, которые служат основой для исследования, и предлагает собственные выводы в проявлении определяющих особенностей текста и дискурса, модель положения их по отношению друг к другу и взаимодействие.

Ключевые слова: текст, дискурс, теория, модель, антропоцентризм.

Krotenko L. B. Text as a linguistic discourse unit. The article suggests an approach to the text and discourse study in today's linguistic science: anthropocentric tide and certain social theory that has its references to the modern text. The paper describes peculiarities of text and discourse definitions, main aspects of the social text theory and suggests the author's own text-discourse model.

Key words: text, discourse, theory, model, anthropocentrism.